

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 91(07)(09)

Оксана Браславська

ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається питання історії становлення вітчизняної географічної освіти ХХ століття. Досліджуються шляхи і можливості її удосконалення за різних соціальних і політичних умов. Визначається внесок видатних географів і педагогів у розвиток як географічної освіти так і географічної науки в цілому. Висвітлюються організаційні питання вітчизняної методики викладання географії. Розкриваються проблеми вищої освіти педагогів-географів того часу.

Ключові слова: географічна освіта, методика викладання географії, навчально-виховний процес, підготовка вчителя-географа.

Становлення вищої та шкільної географічної освіти з 1917 по 1940 рік ознаменоване пошуком нових форм викладання географії, але в учительських інститутах було обмаль кваліфікованих викладачів, бракувало обладнання, підручників і наочних посібників. За чотири роки навчання студенти отримували теоретичні знання й практичні навички, які були недостатньо науково обґрунтованими й не чітко структурованими. Такий стан речей пояснюють тим, що викладання географії вкрай примітивізували, будь-які пропозиції щодо його вдосконалення відкидали.

Висловлювали думки проти оцінок, екзаменів, завдань учням додому, критикували підручники, урочну систему навчання, предметну систему навчання матеріалу. Для скорочення кількості предметів, вказує Л. Мельничук, «робили спроби взагалі ліквідувати шкільну географію як навчальний предмет, а необхідні для учнів географічні відомості безсистемно розкидали між дисциплінами природничого циклу» [4, с. 8].

Зауважимо, що за ініціативи Географічного товариства все ж таки проводили експедиційні дослідження для вивчення різних елементів географічної оболонки. Результативність проведення такої роботи сприяла функціонуванню декількох кафедр географії, які забезпечували викладання географічних дисциплін та методики навчання географії.

Водночас навчання в університетах передбачало обов'язкове опанування педагогіки й психології. У 1918 році розроблено програми підготовки педагогічних кадрів і програму національної школи, де обов'язковими навчальними предметами названо українську мову, історію, літературу і географію, тобто поряд із психолого-педагогічними та

загальноосвітніми дисциплінами майбутні вчителі оволодівали й спеціальними (географічними) дисциплінами. У цьому ж році створено Всеукраїнську вчительську спілку, оновлено підручники, посібники для вчителів, уведено нові методи навчання.

Отже, експериментування в освіті 20-х років ХХ ст. сприяло розбудові національної педагогічної освітньої галузі. Відкрито так звані комуністичні університети, інститути народної освіти, вищі трирічні педагогічні курси, де готували педагогічні кадри нового покоління, які мали не лише досконало знати свій предмет, а й бути ідейними діячами Радянської держави. За даними С. Сірополка, «з числа тринадцяти інститутів народної освіти, які налічувалися в 1929 році, дійсним новотвором є лише один – Донецький в Луганську, а решта є перетворені або перейменовані попередні школи» [5, с. 742].

Із початку ХХ ст. розпочав свою діяльність Київський інститут народної освіти на базі педагогічного інституту при університеті імені Святого Володимира (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). Інститут об'єднував факультети професійної освіти, соціального виховання і робітничий факультет, де викладали географію, що входила до переліку дисциплін агробіологічного відділу, у складі якого функціонували дві секції – природнича й географічна.

Слід визначити питання історії становлення вітчизняної географічної освіти ХХ століття, дослідити шляхи і можливості її удосконалення за різних соціальних і політичних умов, визначити внесок видатних географів і педагогів у розвиток як географічної освіти так і географічної науки в цілому, розкрити проблеми вищої освіти педагогів-географів того часу.

Основна мета вивчення географії у ВНЗ полягала у засвоєнні майбутніми вчителями принципів індустріалізації та розвитку виробництва, тому виникла потреба в розробленні нормативних документів, які б уможлилювали зв'язок педагогічної освіти з практичною діяльністю та професіоналізацію змісту й форм географічної освіти через введення неперервної виробничо-педагогічної практики. Згідно з цими документами кожен навчальний заклад мав змогу створювати власні навчальні програми, обираючи зміст й обсяг географічного матеріалу та форми навчального процесу. У вищій школі запроваджено лабораторно-груповий метод викладання, в основу якого покладено прийом групової самостійної роботи студентів.

Політичне підґрунтя освіти, потреба у розвитку народного господарства сприяли створенню педагогічних інститутів та університетів (із терміном навчання 5 років), основним завданням яких була підготовка кваліфікованих і «політично зрілих» учителів. Освітній процес у цих навчальних закладах, за словами В. Майбороди, організовували по-різному: одні вищі заклади освіти прагнули до збільшення фундаментальних дисциплін та посилення наукової діяльності, а інші, навпаки,

пропагували методичні аспекти в підготовці вчителя [2].

Отже, для періоду державного становлення після революційних подій характерні, по-перше, нез'ясованість місця географії в системі наук до 30-х років ХХ ст.; по-друге, утвердження її як самостійного загальноосвітнього предмета після низки урядових постанов, починаючи з 1931 року. У школах запроваджували комплексне навчання, використовували різні за змістом й обсягом навчальні програми. Найбільш успішними методами навчання вважали «дальтон-план», метод проектів, бригадно-лабораторний метод. Трудова школа, головним завданням якої була підготовка робітника, постійно зазнавала політичних утисків і заполітизованості, що призводило не лише до частої зміни навчальних програм, форм і методів роботи, а й до періодичного зникнення географії як самостійного навчального предмета чи до об'єднання її з іншими предметами.

Водночас викладачі вищих навчальних закладів, проводячи лекційно-практичні заняття, пропагували дослідження в природі, на підприємствах, залучаючи студента до активної самостійної роботи. Семінарсько-групову роботу студентів поєднували зі вступною або із заключною частинами лекції викладача, що знижувало ефективність навчання, обмежувало всіх суб'єктів навчального процесу в часі й творчості, зменшувало їхню відповідальність за якість освіти. Студент-географ, не отримавши належної кількості академічної інформації, змушений був працювати бригадно-лабораторним методом, де не завжди його діяльність збігалася в часі з можливостями товаришів. Згідно з розкладом студент щоденно вивчав три дисципліни, причому більшість часу відводилося саме на виконання лабораторних робіт.

Активна позиція держави стосовно підвищення рівня господарської діяльності актуалізує нові вимоги до випускників загальноосвітньої школи, зокрема щодо посилення значущості шкільної географічної освіти, яка залежить від якості підготовки вчителів. З огляду на це М. Баранський розробив завдання й окреслив шляхи покращення професійної підготовки майбутніх учителів географії [1]. Тобто розпочинається удосконалення засад вітчизняної методики навчання географії, видають спеціальні методичні посібники, рекомендації для вчителів, що сприяло розвитку географічної науки, утвердженню її здобутків у вищій школі.

У період формування радянської школи єдиних навчальних програм не було, їх розробляли місцеві органи освіти. У 1918 році ухвалено перший закон про школу – «Положення про Єдину трудову школу СРСР», а 1919 року – відповідний документ в УРСР. Згідно із цим законом географія була частиною змісту таких предметів, як природознавство й суспільствознавство, приділяли увагу краєзнавству, вивченню особливостей навколишньої природи та господарської діяльності людей.

У 1920 році в Харкові пройшла Перша Всеукраїнська нарада з

освіти, де затверджено «Схему народної освіти УРСР», що дало змогу розширити мережу професійних шкіл II ступеня для підготовки кваліфікованих робітників, які мали відбудовувати народне господарство. Однак у цих школах для вивчення географії майже не був передбачений навчальний час.

Після утворення СРСР (1922 р.) Україна мала деяку автономію в організації освіти та її науково-методичному забезпеченні. У цей період створено двоступеневу трудову школу з дев'ятирічним терміном навчання, де особливу увагу зосереджували на вивченні рідного краю, школярі здобували окремі географічні знання в ході опанування природознавства. Крім того, географію вважали дисципліною, що відіграє провідну роль у патріотичному вихованні й підготовці юнаків до служби в армії.

Упродовж аналізованого періоду географія як наука розвивалася завдяки досягненням таких учених, як О. Борзов, І. Вітвер, Е. Давидов, В. Кременецький, М. Колосовський, М. Птаха. Теоретичні й прикладні аспекти методики навчання географії пов'язані з працями відомих географів і методистів: В. Буданова, А. Баркова, М. Баранського, В. Ерделі, А. Половинкіна та ін. Так, В. Ерделі обстоював думку про обов'язкове створення кабінетів географії, обґрунтував необхідність функціонування при школах географічних майданчиків – «географічних лабораторій під відкритим небом»; А. Половинкін розробив методику застосування педагогічного малюнка на уроках географії.

Починаючи з 30-х років ХХ ст., фіксують певну стагнацію у розвитку української педагогічної думки через нівелювання особливостей української системи середньої освіти, русифікацію шкіл тощо, коли українська школа стала частиною «російсько-радянської культури».

Географія як самостійний предмет з'явилася в школі 1934 року, коли була ухвалена постанова ЦК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про викладання географії в початковій і середній школі». Тоді розпочали роботу над підготовкою методичних посібників для вчителів географії, атласів для учнів, нових підручників, навчальних картин, ілюстрацій; важливу роль у підвищенні кваліфікації вчителів географії відігравав науково-методичний журнал «Географія в школі».

Наприкінці ХІХ ст. в університетах України створено кафедри географії, зокрема при Київському (очолював П. Броунов – автор «Курсу фізичної географії» (1910)) та Харківському університеті (очолював А. Краснов, якому належать важливі фізико-географічні дослідження й описи Лівобережної України та степів Причорномор'я).

Кафедру географії в Московському університеті організовано в 1884 році (керівник – Д. Анучин), що послугувало поштовхом до написання шкільних підручників, удосконалення структури й змісту шкільної географії. У 1915 році в Москві відбувся Перший з'їзд учителів географії Росії, у ході якого порушили завдання перебудувати шкільну

географію, але, у зв'язку з відомими подіями в житті країни, ці завдання так і не реалізовано. На початку ХХ ст. у структурі українських університетів (інститутів) не існувало географічних факультетів, така ситуація тривала аж до революційних подій 1917 року.

Таким чином, розглянуто питання історії становлення вітчизняної географічної освіти ХХ століття та досліджено шляхи і можливості її удосконалення за різних соціальних і політичних умов, визначено внесок видатних географів і педагогів у розвиток як географічної освіти так і географічної науки в цілому. Варто більш ширше висвітлити організаційні питання вітчизняної методики викладання географії й досвід наукових шкіл з впровадження інноваційних процесів в освіту ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранский Н. Н. За профессиональные педагогические навыки / Н. Н. Баранский // Науч. сборн. Московского филиала Геогр. Общества СССР. Сер. «Вопросы географии». – Ч. 25 «Высшее географ. Образование» / ред. кол. : Н. Н. Баранский, К. К. Марков, Э. М. Мурзаев [и др.]. – М. : Гос. изд-во геогр. лит-ры, 1951. – С. 168–196.
2. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні і: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) / Майборода В. К. / за ред. В. І. Лугового. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.
3. Максаковский В. П. Преподавание географии в зарубежной школе / Максаковский В. П. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 368 с.
4. Мельничук Л. І. Становлення і розвиток шкільної географічної освіти в Україні (перша половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. І. Мельничук. – К., 2004. – 19 с.
5. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Сірополко С. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
6. Сухомлинська О. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. Сухомлинська // Педагогічна газета. – 2002. – № 10–11. – С. 3–4.
7. Шоробура І. М. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX–XX століття) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Шоробура Інна Михайлівна. – К., 2007. – 452 с.